

MŰHELY

PÉNTEK JÁNOS

Sütő András és a „a létében szorongó nyelv”

Sütő András életének közel nyolc évtizedében, miként az erdélyi magyar közösségében is, a XX. századi történelmi események a remény és a reménytelenség váltakozásának mintegy két évtizedes ciklikusságát eredményezték. Életének harmadik negyedében a húszas-harmincas évekbelihez hasonló időszak köszöntött ránk, a tiltásokkal járó nyelvi amnéziával és leépüléssel. A ciklusoknak ebben a váltakozásában az mindenképpen szerencsés volt, hogy rövidebbek voltak, mint az életciklusok: az elkopott közösségi memóriát segíthette az, ami sok egyéni emlékezetben és az irodalom maradandó alkotásaiban mégis megőrződött. 1989 és 1990 fordulóján, amelyre most emlékezünk, a hirtelen támadt nagy remény, a cselekvés és a rá következő traumatikus csalódás ideje három hónagra rövidült, azért három hónagra, mert ennyi volt a szekuritáé állományának felmondási ideje. Márciusban már balaszthatatlan volt a restauráció: menteniük kellett a bőrüket, a pozíciójukat.

A címbeli jelzős szerkezetben, amely Sütő feszes írásmódjának sűrítésében egyszerre megszemélyesítés és metonimikus azonosítás, könnyen hozzáérhető és fölismerhető, hogy voltaképpen a nyelvet beszélő közösség szorong, és hogy ennek a szorongásnak állandó táplálója nyelvi léthelyzete. Ez az implicit azonosítás több mint a társas nyelvészetnek az az alaptétele, hogy a nyelv legfontosabb dimenziója éppen a közösségi, a társadalmi. Az is benne van, hogy a kettőnek a sorsa is össze van kötve. A szorongás pedig nem egyszerűen csak bizonytalanság, félelem, féltése valaminek, de tehetetlenség is, a helyzetnek, a sorsának alávetett ember tehetetlensége.

A helyzet leírása, tudatosítása, „közhírré” tétele feloldja a szorongást, bátorságot önt a szorongó emberbe. Sütőnek, aki egyszerre volt a beszéd, az írás és a tettek embere, nem volt szüksége filozófiai inspirációra, hogy fölismerje a beszéd-elmélet alapigazságát. Kell-e ezt tanulnia egy kisebbségi írónak? Azt ti., hogy a beszéd, az írás cselekedet, mint a cinkos hallgatás is? Negyvenévesen, a színházat méltató írásában fogalmazza ugyan meg a mondás konok parancsát, de közben ezt magára is érvényes parancsként érteti: „Mondom! ...Ha másként nem: fogam kiköpve, véres nyálat nyelve: magamban. Magamnak s mindazoknak, akik bennem laknak; a bennem kolduló nyelvkárosultaknak” (100).¹ 1990 márciusában meg is kellett élnie a konok mondás véres következményét.

A szónak nem csupán tettértéke van: a megnevezés és a kimondás mágia is, mágikus gesztus. Vele vesszük birtokba a világot, és benne veszíthetjük el. Ezért is érthető a folytonos késztetés akár a verbális cselekvésre: „úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk”, „ki ne essünk a nyelvünkéből”. Mivel intellektuális érzékszervünkről van szó, a nyelvi sérültség súlyos fogyatékoság: „ami nélkül csak kín az emberi lét”, akik nélkülöznek, „nyelvinségben szenvedők”. És a felismerés: „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember.” Nem meglepő, hogy a Mezőség archaikus világlátásában már a nyelvi szentség megsértése is

Előadasként hangzott el a Debreceni Akadémiai Bizottságban megrendezett Sütő-émlékkonferencián, 2010. március 30-án.

rontást idézhet elő, Vaszilika bácsi: „A rosszul ejtett szónak minden jel szerint hatalmat tulajdonított...” (*Anyám könnyű álmot ígér*: 162).²

Ezek a fogyatkozások, a cselekvés kényszere és felelőssége vezeti Sütőt arra, hogy mint Csoóri írta róla 1990-ben: „...a saját sorsával küzdő embert a nyelv erejével kezdte lassan fölfegyverezni, hogy a kikerülhetetlen élet-halál harcban ne védtelenül tébláboljon az ég alatt” (*Az elveszített szem fényei*: 331).

Aki Erdélyben barangol, ma is láthatja a feltűnő különbséget a nagy tájak között. Abban például, hogyan keríti be, tagolja az ember a települését, a templomát, a házát, a telkét, az udvarát. A korábbi szász vidékeken ma is ott állnak az erődszerűen, fallal körbevett templomok és lakóházak. A Székelyföldön a havasi kaszálót is bekerítik, a telken, az „életen” belül kerítéssel tagolják a zöldséges kertet, a virágoskertet, a gazdasági udvart. A Mezőségen az előbbieket ellentétként jobbra igénytelen sövények, néha töviskerítések jelzik csupán a telkek vagy a kertek határát. Arra lehetne gondolni, hogy ezek a különbségek a táj természeti különbségeiből erednek, vagy a három népcsoport valaminő karakterbeli eltéréseiből. Abból, hogy a szászok szerették a rendet, elhatárolták és védték családjukat, településeik közösségét. A székelyek mániákusan tagolták, elhatárolták birtokaikat az amúgy is tagolt földrajzi tájban. A mezőségiak – gondolhatnánk – mindezt nem tartották fontosnak. Számukra nem volt fontos a határ, a birtok, a tulajdon.

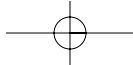
És valóban így volt: Erdély vármegyei részén a tulajdon maga a jobbágy volt, ő csak használhatta, de nem birtokolhatta a házát, a portáját, a szántóföld valamely részét. A határ a Mezőségen nem a térben húzódott meg, hanem a rendi társadalom tagolásában. A fent és lent határa erősebb volt kerítés nélkül is, mint a szomszédok vagy a magyarok és románok közötti határ. Ott lent nem volt fontos a határ: még a nyelvi, a felekezeti, az etnikai határ sem. Mindez folyamatosan átjárható volt és maradt.

Ezért alakult, alakulhatott úgy, hogy Pusztakamaráson is az egész közösség kétnyelvű beszélő közösség a hymesi értelemben, miközben a nyelvi közösség az író számára az egy-egy rész, a magyar. A beszédbeli átjárás egészen természetes az ilyen közösségben, az *Anyám könnyű álmot ígér*-ben ennek számtalan példáját találjuk, János, a szomszéd: „Az asszonyt Chirianának hívják. Román asszony, János félig magyar. Eszerint alakul vegyesen a beszélgetésünk is.” Fiúcskájuk: „beszédje dallamos, kerekre göngyölten ejti a szavakat” (61). F. bátyja: „Szomszédfalusi román asszonyt vett el feleségül, aki olyan puhán ejti a szavakat, ahogyan a hópelyhek hullnak.” Rozika, a román tanítónő: „...ahogyan mezőségiiesen a szavakat lágyítja, a fonottkalács jut eszembe” (71).

Interferenciái miatt mindkét irányú átvételeivel maga a nyelv is ilyen, néha azonban csak alig érzékelhető módon találjuk meg benne az átjárás nyomait. Már a címbeli *könnyű álmom* is, a magyarban megszokottabban *szép álmom*, hiszen *szép álmokat* kívánunk, a románban inkább *könnyűt*, a román szavak helyi *puba ejtése* a magyarban inkább *lágy*, talán azért is, mert a románban egyetlen szó van a *pubára* és a *lágyra*. A magyarban kissé szokatlan így: „A kút, amelynek *édes vize* lenne...”, hiszen itt az *édes* nem a *sós* ellenéte, ahogy a vízre vonatkoztatva a magyarban lenni szokott, hanem mint a románban is: ’jó ízű, kellemes’.

De éppen a hagyományos szabad átjárás miatt a létszámában és külső hatalmában dominánssá váló nyelv folyamatosan szorítja ki, szorítja háttérbe a védelem nélkül maradt. Egyéni sorsban ez így jelenik meg, Zs. bátyja: „Jó negyven éve, hogy házasságában csak töredékesen, vagyis leginkább káromkodásképpen beszél az anyanyelvét.” A feleségét egyetlen magyar szó kimondására szeretné rábírní, arra, hogy fecske, de az sem sikerül (166).

Ez az egyoldalú alávetettség, az iskola veszélyeztetettsége, majd megszűnése, az apadó és vegyülő magyar nyelvi közösség – ebben és emiatt megy végbe a nyelv leépülése, válik kérdé-

[Műhely]

sessé a megmaradás. A szórványosodás, a csángósodás a moldvaihoz hasonló egyéni és helyi nyelvvaltozatokat hoz létre a Mezőségen mindenütt, ahol még nem zárult le a nyelvcsere folyamata. Ennek több nyelvi dokumentumát olvashatjuk az *Anyám könnyű álmot ígérben*, Zs. bátyjánál „az önkifejezés cserépdarabjait”: „Esküszem, hodzs idzs vót. A szekretárral (titkárral) monopolt (pálinkát) ittunk. Feleségem csukat (tyúkot) vágott, sokat ettem, akkor jött a fájás a majomba. Sokáig nem bírtam alunni. Jánostul nyávogott a matyka, a szpurkát procsesz (utálatos tárgyalás) a fejembe, a nyilolás a zódalamba, az egész szerecsia-helyzet (nyomorúságos állapot) nem hadzsatt alunni. Osztán mintha fűbe vertek volna. Ettől az álom” (166).

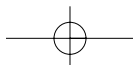
Az „önkifejezés cserépdarabjai” között lehetnek épen megőrzött szövegek, gyakran elmondott, állandóan csiszolt, ún. ritualizált szövegek, amelyek túléltek az egyéni nyelvvesztést és a közösségi nyelvcsereét is. Ilyen szövegek birtokában volt Sütő Mihály, Sütő András nagyapja, írástudatlan uradalmi cseléd, akinek „történetei kidolgozott írásművek voltak” mindkét nyelven. Még szilárdabb, ellenállóbb az ének, az énekelt nyelv, az énekben is tovább élő ritualizált nyelv. A Mezőségen és Moldvában talán éppen a beszélt nyelv leépülésének ellensúlyozója mint kifejezési lehetőség a hagyományos népköltészet, a hangszerez zene és a tánc.

Szép, emberi jelenete az *Anyám könnyű álmot ígérnek* az író látogatása hajdani iskola-társánál, N. R.-nél, akit otthagytott csecsemőjével az apa. Bölcsőre sincs reménye a fiatal-asszonynak, de emiatt nem aggódik: „– Én már kipróbáltam a tekenőt. ...Úgy ringatja, mint a víz. – És nő benne, mint a kenyér – mondom én” (87). Jelképes is lehet ez a bölcsőteknő, amelyet Moldvában is használnak, a Mezőségen is. A mosótekenőben és a feresztőtekenőben a víz tisztít, ring és ringat, a dagasztótekenőben a kenyértészta kél, növekszik, a bölcsőtekenőben a csecsemő gyarapszik.

Sütőt indulásakor még Veres Péter is – miután székely Mikszáthként aposztrofálta – a „népieskedéstől” féltette. A nyelvészeket is nyugtalanította, hogy az erdélyi írók népieskedése a szépirodalmi nyelv szétfejlődéséhez vezethet. Az erdélyieket Magyarországról többnyire mind székelynek vélték. Veres Péter nem titkolt irigységgel írta ekkoriban *Olvásónapló*-jában: „...a székely az egyetlen tájnyelv a magyarban, amely igazi nyelv; felsőfoka is van” (*Olvásónapló, 1949–1953.* 318).

Néha gyanakvással, néha – mint Veres Péter is – aggodalommal figyelték Sütő anekdotázását, népieskedését, és ezt nem a bölcsőhely nyelvi anyagából eredeztették az elemzők. Úgy tűnt, úgy tűnhetett az otthoni nyelv leépültsége, töredezettsége, szegényessége csak megnehezítette és semmiképpen nem segíthette írói nyelvének épülését. Sokszor szoktuk idézni Sütő vallomását arról a traumatikus felismeréséről, hogy „...nem erdőben, hanem bokorban születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé, ahol minden, amiből a legkisebb költőnek is fel kellene ruházkodnia: csupa maradvány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat” (*Anyám...* 21). Hasonló helyzetekben a leendő író hátat fordíthat a látszólag használhatatlan nyelvi örökségnek, eltávolodik tőle, és mintegy idegen, új nyelvként sajátítja el a műveltet, az irodalmi. Sütő András nem ezt tette: ő a „kacatban” is megtalálta, megőrizte azt, ami értékes és hiteles, és erre építette rá mindazt, amivel a *Toldi*-ból, majd a magyar irodalom egészéből írói nyelvét gazdagíthatta. Küldetésnek érezte: „megváltani a senyvedő nyelvet...; kimenekíteni a „csukot” a romlás boszorkányvarázslatából, nagy népünnepségen visszadni „u” hangzójára a vesszőt és az elorozott „ty” betűt, amely szinte csúfolkodásképpen került a macska hátára” (*Anyám...* 22–23).

Nem véletlen, hogy az író társ, Bálint Tibor sejtett meg leghamarabb valamit abból, hogy az írónak nyelvi anyagában is köze van a szülőföldhöz: „Sütő András ábécéje tiszta, egyéni, könnyen felfogható. Akad közöttük néhány betű a székely kopjafák ősi rovásírásából, de

Kosztolyányi Dezső nagy hátttereket sejtető, latinosan áttetsző jeleiből és a Mezőség bizonytalan, tétova, ide-oda ugráló s épp ezért őszinte derűt fakasztó ábráiból is bőven...” – írta 1970-ben (*Hétköznapok a keresztfán.* 63).

1977-ben aztán Bajor Andor az, aki nagy érzékenységgel és határozottsággal le meri írni a következőket: „Sütő a legszebben fogalmazó jelenkori magyar írónk... Feltűnő, hogy Sütő hitújítói és hitnyomozói úgy vitáznak, mint az eleven eszű és romlatlan nyelvű mezősegi parasztlak. ...Az író nyelvi gazdagsága ennek a parasztlaknak a szókinccséből ered: egy különleges tájegység és gondolkodásmód lép be általa az irodalomba. [...] „Olyan tömörítésre törekszik ösztönösen, amilyen a szólásmondásokban ízelhető. ...Ezt az ősi és eddig ismeretlen nyelvi anyagot át- és átszövi a zsoltáros fogalmazás... [Ez] eszményképül adta az író számára a nyelvi puritánságot, hogy mondandóját minél egyszerűbben és ésszerűbben közölje. ...Erre a nyelvi anyagra rétegződik még az író sok tudomány műveltsége, modern képzettársításai” (*Sütő leleményei.* 104–106).

Tegyük még ehhez hozzá azt, hogy a mezősegi nyelvjárás Erdély és talán az egész magyar nyelvterület eltemetett vagy szétszórt kincsekben valóban gazdag, legarchaikusabb nyelvi tája, és népi kultúrájában, hiedelmeiben, zenéjében és táncaiban is bizonyára a legarchaikusabb. „Valaha volt szép magyar szálláshely – mondja maga Sütő. Maradék rokonaim ódon szavainak párját Bethlen Gábor leveleiben találok. Árpád-kori templomokban tizen-húszan dicsérik az Istent, kapaszkodnak egymás tekintetébe, hogy végleg el ne csüggedjenek. ...Java részében kiirtott nép maradványai.”³ Az a nyelvi bölcsője volt ez az erdélyi magyarságnak, ahonnan a moldvai magyarok északi, archaikus csoportja is kirajzott.

Bajornak azzal a megállapításával, hogy „olyan tömörítésre törekszik ösztönösen, amilyen a szólásmondásokban ízelhető”, összecseng Deák Tamásnak az a felismerése, hogy Sütő András „...igazi műfaja a legősibb és a legkényesebb: a mondat; ...a hangjából fakad a gyönyör, nem a történeteiből” (*Laudatio.* 102). A tömörítést, a puritán egyszerűséget sok-sok példával lehetne igazolni. „A kert végében szunnyad a kút. Egyetlen embernek az arca fér meg a tükrében. A vizet csak lopni lehet tőle. Szinte lábujjhegyen közeledünk hozzá a vederrel...” (*Anyám...* 6). Szólásmondásokhoz hasonló szentenciák: „jól áll a csizmának, amikor egy kicsit beszédes a természete” (38), (ti. ha a templomban *nyiszorog*, a havas úton pedig *csikorog*). A körtefáról: „Olyan ez, hogy köszönni kell neki” (50). „Ahol nincs pénz, a beszéd teljesen hiábavaló” – mondja az édesanyja (60).

A legújabb kori kedvező változások ellenére változatlan maradt Sütő András nyugtalanságainak két fő tárgya és oka. A nyugtalanságot, a szorongást okozó gondok túlélték őt. Az egyik a magyar nyelv folyamatos térvesztése, rohamosabban a szórványokban. A másik: a méltósághiány, a kisebbségi lét fő drámája. Emiatt továbbra is érvényes marad az emberi és az értelmiségi lét általa követett parancsa: a hűség, a felelősség, a felelős cselekvés. Az a magatartás, amelyről joggal mondhatta: „...mindig ott voltam, ahol legerősebben fújt a szél...”, vagy ahogy Beke Györgynek írta levelében: „Valakinek mindig állni kell a tornác küszöbére.”⁴

Szórványban, mezősegi falusi közösségekben a nyelv térvesztésének az egyik stációja az iskola megszűnése, a másik, az utolsó, a nyelv halála. Egyik követi a másikat okként és okozatként. Tíz évvel ezelőtt a marosvásárhelyi anyanyelvi konferencián számolt be arról: „Pusztakamaráson is megszűnt a magyar iskola; az anyanyelvi köntös kis szövőműhelye, mely évszázadokon át csattogott, énekelt, zsvajgott az eszmélet lázában. Hasonló gyászbírt küldtek más mezősegi falvakból is...” És közölte az édesapjától származó bejelentést: a szomszéd faluban, Novolyban, ahol távoli rokonuk élt, meghalt az utolsó magyar is. Ehhez tette hozzá: „Bölcséleti gondolat, hogy saját halálát az ember nem élheti át, de anyanyelvének halálát igen.”⁵ A folyamat nem állt meg, nem is lassult: költségtetési és más „racionális” megfontolásból ebben az évben valószínűleg több magyar

[*Műhely*]

iskola és tagozat fog megszűnni, mint bármikor az utóbbi évtizedekben. Nem kell jósnak lenni hozzá, hogy felmérjük a közvetkezményeit. A nyelv, a nyelvi közösség aztán már nem szorong, mert léthelyzete szűnik meg.

A kisebbségi helyzetnek, mint Sütő András jól tudta, nem a matematikai kisebb arány a lényege, hanem az alsóbbrendűséggel velejáró megalázottság, a megaláztatás és az infantilizálás: a másodrendű lét, azaz a méltóság hiánya. Sütő bizonyára már génjeiben is magában hordozta ősei történelmi megalázottságát, és amikor azt hibette, azt hibettük volna, hogy akár a szocializmus egyenlőségében, akár a polgári szabadságban érvényesülhet az emberi méltóság, ennek ellenkezőjével kellett szembesülnie: a kisebbségi alázatossággal. Ebből a drámai helyzetből törtek föl drámái, amelyeket az elemzők, közöttük Gál Ernő, joggal tekintenek az emberi méltóság drámáinak, az emberi teljesség önvédelmének. Alázat és méltóság nem lehet meg együtt. Vagy amint Cs. Nagy Ibolya éppen Gál Ernő nevezetes színtagmájára célozva állapítja meg: „A Balkáni gerle a méltóság nélküli sajátosság tragikomédiája” (Ut a méltóságától megfosztott emberig. 349)

Maradnak tehát továbbra is a nagy dilemmák: az egyik oldalon az alázat, a megaláztatás, a megalkuvás, a másik oldalon a méltóság igénylése, az emberi tartás és a vállalás. Immár Sütő András személyes jelenléte nélkül, de folyamatos hivatkozási pontként.

J E G Y Z E T E K

- 1 A *Mondd!* című írás 1967-ben íródott. A lapszám itt és a továbbiakban is, ha külön nem jelzem, a Nap Kiadónál 2007-ben, Görömbei András szerkesztésében megjelent *Csillag a máglyán*. In *memoriam Sütő András* című gyűjteményre utal.
- 2 *Anyám könnyű álmot ígér. Naplójegyzetek*, 4. Bukarest, 1976, Kriterion Könyvkiadó. (A továbbiakban is a lapszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)
- 3 Szókertjeink művelése. In *Erdélyország mit vétettem? Esszék, cikkek, beszélgetések*, I. Csíkszereda, 2000, Neptun Impex Rt., 110.
- 4 1987. aug. 25-én kelt levél. In *Beke György emlékezete*. Szerk. Pomogáts Béla. Budapest, 2008, 164.
- 5 *Szókertjeink művelése*. 111.

